

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

DEJAN STOJANOV

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

**KRITIKA SODOBNIH NEOLIBERALISTIČNIH POGLEDOV NA
VLOGO DRŽAVE S Poudarkom NA JOSEPHU E. STIGLITZU**

Ljubljana, maj 2012

DEJAN STOJANOV

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisani(-a) _____, študent(-ka) Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, izjavljam, da sem avtor(-ica) zaključne strokovne naloge/diplomskega dela/specialističnega dela/magistrskega dela/doktorske disertacije z naslovom _____, pripravljene(-ga) v sodelovanju s svetovalcem/svetovalko _____ in sosvetovalcem/sosvetovalko _____.

Izrecno izjavljam, da v skladu z določili Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah (Ur. l. RS, št. 21/1995 s spremembami) dovolim objavo zaključne strokovne naloge/diplomskega dela/specialističnega dela/magistrskega dela/doktorske disertacije na fakultetnih spletnih straneh.

S svojim podpisom zagotavljam, da

- je predloženo besedilo rezultat izključno mojega lastnega raziskovalnega dela;
- je predloženo besedilo jezikovno korektno in tehnično pripravljeno v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, kar pomeni, da sem
 - poskrbel(-a), da so dela in mnenja drugih avtorjev oziroma avtoric, ki jih uporabljam v zaključni strokovni nalogi/diplomskem delu/specialističnem delu/magistrskem delu/doktorski disertaciji, citirana oziroma navedena v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, in
 - pridobil(-a) vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti (v pisni ali grafični obliki) uporabljena v tekstu, in sem to v besedilu tudi jasno zapisal(-a);
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del (v pisni ali grafični obliki) kot mojih lastnih – kaznivo po Zakonu o avtorskih in sorodnih pravicah (Ur. l. RS, št. 21/1995 s spremembami);
- se zavedam posledic, ki bi jih na osnovi predložene zaključne strokovne naloge/diplomskega dela/specialističnega dela/magistrskega dela/doktorske disertacije dokazano plagiatorstvo lahko predstavljalo za moj status na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani v skladu z relevantnim pravilnikom.

V Ljubljani, dne _____

Podpis avtorja(-ice): _____

KAZALO

UVOD.....	1
1 Razvoj neoliberalizma.....	2
1.1 Pojav liberalizma.....	2
1.2 Prelom klasičnega liberalizma ter pojav neoliberalizma.....	3
1.2.1 Glavne značilnosti neoliberalizma	3
1.2.2 Razlika med globalizacijo in neoliberalnim modelom globalizacije.....	5
1.3 Razcvet neoliberalizma (Milton Friedman)	6
2 Prispevek Josepha E. Stiglitz v ekonomski teoriji.....	8
2.1 Življenjepis.....	8
2.2 Iluzija o Smithovi “nevidni roki” trga.....	9
2.3 Nepopolnosti trga	10
2.3.1 Nepopolna konkurenca.....	11
2.3.2 Eksternalije.....	11
2.3.3 Javne dobrine.....	12
2.4 Ekonomija informacij.....	12
2.4.1 Asimetrične informacije.....	13
3 Vloga države in mednarodnih gospodarskih institucij	14
3.1 Ekonomska vloga države	14
3.2 Kritika mednarodnih gospodarskih institucij	15
3.3 Dve osnovni načeli: Pozitivne strani konkurence in nesubvencioniranje	16
3.4 Stiglitzevi pogledi na zadnjo gospodarsko krizo.....	16
4 Tretja pot	18
4.1 Načela koncepta “tretja pot”	18
4.1.1 Regulacija finančnega trga	19
4.1.2 Višja skrb in odgovornost do okolja.....	19
4.1.3 Aktivna makroekonomska politika in neodvisnost centralnih bank.....	20

4.2 Kritika neoliberalizma.....	20
SKLEP.....	22
LITERATURA IN VIRI	23

UVOD

Iskanje idealne oblike ekonomske organiziranosti predstavlja dolgotrajen in mukotrpen proces. Čeprav začetne ekonomske misli segajo daleč v preteklost (3. stoletje pred našim štetjem – v čas razcveta filozofije), je razvoj ekonomske teorije še vedno prisoten. Tako so se skozi čas razvijale različne ekonomske paradigme, ki so bile določen čas aktualne, dokler se kasneje niso izkazale njihove pomanjkljivosti in nepopolnosti. Ekonomija kot veda v praksi težje preverja in potem dokazuje ali zavrača delovanje določenih teoretičnih predpostavk, zato je njen razvojni proces dolgotrajen, počasen in kompleksen.

Namen diplomskega dela je proučiti ter predstaviti enega izmed najbolj aktualnih gospodarskih modelov – **neoliberalizem** (ki je po zadnji globalni gospodarski krizi še posebej pod drobnogledom svetovnih ekonomskih strokovnjakov) – z vsemi prednostmi in slabostmi. Cilj diplomskega dela je dokazati, da ne obstaja enotni idealni ekonomski model, ki je hkrati učinkovit na več nacionalnih gospodarstvih.

Diplomsko delo je razdeljeno na štiri poglavja. V uvodnem delu so predstavljene temeljne značilnosti pragmatične ideologije neoliberalizma, od začetka nastajanja ekonomske paradigme v obliki liberalizma. V drugi polovici 18. stoletja je Adam Smith z delom »Bogastvo narodov« postavljal temelje liberalizma. On verjame, da tržni mehanizem deluje učinkovito in da agregatna ponudba in povpraševanje določata optimalno ceno in optimalno količino. Kakršnokoli vmešavanje države v regulacijo trga bi bilo po njegovem mnenju nepotrebno. Država s svojim vmešavanjem povzroča več problemov kot jih rešuje. Skozi čas je liberelistična paradigma doživljala določene spremembe. Po veliki gospodarski krizi v začetku tridesetih letih 20. stoletja, ko se je v praksi izkazalo, da trg ne deluje najbolj učinkovito, se je liberalizem začel preoblikovati in razvijati v neoliberalizem.

V nadaljevanju obravnavam razvoj neoliberalizma skozi dela nobelovca Milтона Friedmana, znanega kot očeta neoliberalizma.

Poseben poudarek je na delih nobelovca Josepha E. Stiglitz, ki je kritik sodobne neoliberalistične misli. Razprava o njem zavzema centralni del diplomske naloge. Obdelani so naslednji koncepti: asimetrija informacij, nepopolnost trga, ekonomska vloga države ter t. i. koncept »tretja pot«, skozi prizmo kritike neoliberalizma. S kritiko želim dokazati, da niti neoliberalni gospodarski model ni idealen in brez pomanjkljivosti, kljub vsem ostalim prispevkom v smeri izboljšanja učinkovitosti tržnega mehanizma.

1 Razvoj neoliberalizma

1.1 Pojav liberalizma

Neoliberalistična paradigma ima idejne korenine v družbeno-ekonomski stvarnosti 18. in 19. stoletja v zahodni Evropi. V času nastajanja novega družbenega razreda in nove produkcijske prakse so se močnejše izražale zahteve za emancipacijo empirične znanosti v nasprotju s sholastično in metafizično znanostjo. Liberalizem je široko družbeno gibanje, ki zajema vse plati premišljanja. Liberalizem ne bi bil celovito idejno gibanje, če ne bi imel odmeva tudi v ekonomski znanosti. V okviru fevdalne Evrope so se že razvile posamezne ekonomske paradigme, ki so predstavljale napredek k obravnavi ekonomije kot znanosti.

Največji odmev med sodobnimi neoliberalnimi ekonomisti pa ima delo Adama Smitha z naslovom "Bogastvo narodov", objavljeno leta 1776. S tem delom se je ekonomija uveljavila kot samostojna znanstvena disciplina. Tukaj Smith uveljavi koncept svobodne konkurence ter razvije teorijo trga. Trg opisuje kot "**nevidno roko**", ki je sama sposobna urediti vsa ekonomska vprašanja. Preko cenovnega sistema zagotovi optimalno alokacijo proizvodnih faktorjev. Vsaka ponudba si ustvari lastno povpraševanje, vprašanje realizacije pa se nikoli ne pojavi. Hiperprodukcija zanj sploh ne obstaja. Če bodo cene nekega proizvajalca previsoke, ga bo povpraševanje prisililo, da jih zniža, ali pa bo primoran opustiti proizvodnjo.

Predvsem pa se v proizvodnjo naj ne vpleta država. Predpogoj za uveljavljanje individualnih interesov in konkurence je svobodno delovanje tržnega mehanizma. Poudarja se popolna svoboda podjetniške iniciative, individualizem in svoboda vsakega posameznika. To je čas, ko poizkušajo v družbeni in ekonomski stvarnosti izpeljati liberalistično parolo "*laissez faire laissez passer*". Bistvo tega načela je v zahtevi, da je treba pustiti posameznikom, da zasledujejo lastne interese in s tem bodo, misleč, da koristijo sebi, koristili družbi kot celoti.

Smith zagovarja **omejeno** aktivno vlogo države v ekonomiji na treh področjih: (1) zagotavljanje varnosti države in družbe (vojska), (2) vzpostavljanje in vzdrževanje pravnega reda (zakonsko zagotavljanje izpolnjevanja pogodb) in (3) organiziranje tistih dejavnosti, ki so potrebne za družbo, vendar ne dovolj profitabilne za zasebne podjetnike (izgradnja infrastrukture, šolstvo itd.). Zavzema se tudi za podeljevanje patentnih in avtorskih pravic za določeno obdobje, kar bi pozitivno vplivalo na inovativnost v gospodarstvu. Meni, da mora v mednarodnih menjavah država ščititi tiste dejavnosti, ki so pomembne za obrambo države. V primeru trgovinskih vojn se mora država aktivirati s povračilnimi ukrepi (Sušjan, 2006, str. 66).

Socialno-ekonomska stvarnost se je skozi zgodovino močno postavila po robu Smithovem nauku. Koncentracija in centralizacija kapitala je pripeljala do trustovskih in kartelnih dogovorov, monopolov itd. (Marx). Danes so tržišča le izjemoma tržišča popolne konkurence. Verjetno je bilo v času Adama Smitha precej drugače. Obstajali so številni manjši proizvajalci homogenega blaga (žita, koruze itd.), zato nihče ni imel vpliva na cene. Po tržni ceni se je lahko prodala vsaka količina (proizvodnja pa tako ali tako ni bila velika, saj je bila produktivnost manjša kot danes). Nad tržno ceno se ne bi prodalo nič.

1.2 Prelom klasičnega liberalizma ter pojav neoliberalizma

Poseben pomen za prelom klasičnega liberalizma so predstavljale gospodarske krize, ki so se ciklično pojavljale in so neusmiljeno sporočale zlom liberalizma. Izkazalo se je namreč, da Smithova nevidna roka ne deluje, da ponudba ne ustvarja lastnega povpraševanja, da je alokacija faktorjev vse prej kot avtomatična. Še posebej močna je bila v tem pogledu kriza leta 1929. Očitno je bila globalizacija takrat že zelo razvita, ameriško gospodarstvo pa že takrat svetovna lokomotiva, saj se je kriza kmalu razširila po vsem svetu.

Pomembno je to, da Friedman nehote zagovarja politiko cenene denarja (monetarizem), to je ekonomsko politiko Johna Maynarda Keynesa. Keynes zagovarja obsežno javno porabo in državno regulativo. Neoliberalizem pa zagovarja popolno liberalizacijo vseh trgov.

Država mora skrbeti tudi za kvalitetno javno šolstvo, saj privatno šolstvo temelji na šolninah in reproducira socialno stratifikacijo.

1.2.1 Glavne značilnosti neoliberalizma

Neoliberalizem se nanaša na širši spekter politik, oblikovanih za promoviranje svobodnih trgov, vključno s pravili liberalizacije, ki vključujejo: tuje neposredne investicije, zmanjšanje carin in količinskih omejitev na uvozne izdelke, ukinitvev izvoznih in uvoznih licenc, privatizacijo državnih podjetij, zmanjšanje ali ukinitvev subvencij, odstranitev nadzorov nad cenami, zmanjšanje javne porabe, deregulacijo finančnih trgov in devalvacijo valut.

(1) Vladavina trga

Zmanjšanje vloge sindikatov in pravic delavcev se skriva pod pojmom fleksibilen trg dela. Tudi nove članice Evropske unije so čutile to, saj je bilo treba takoj odpreti trge za blago in kapital, medtem ko bo treba na odprtje trga dela še počakati. Dejanje se opravičuje s trditvijo, da bo na koncu svobodna trgovina prinesla ugodnosti za vse.

(2) Deregulacija trga

Neoliberalisti zagovarjajo obsežno deregulacijo ekonomije, oziroma zmanjševanje prekomernega števila državnih predpisov in uredb, ki po nepotrebnem ovirajo delovanje trga, ustanavljanje in registracijo podjetij itd. Prav tako zavzemajo se za odpravo regulacije cen v energetskega sektorju ter znižanje carine, kar naj bi omogočilo vstop tuji konkurenci, in odpravo državne regulacije tam, kjer bi lahko zmanjšali profite (ne glede na onesnaževanje okolja).

(3) Omejitev javnih izdatkov za javne transfere

Interes kapitala in neoliberalne politične scene je zmanjšanje socialnih transferov. To pomeni zmanjšanje izdatkov za šolstvo, zdravstvo in socialne transferje revnim (za to naj bi poskrbeli podjetniki z njihovimi donacijami).

(4) Privatizacija

Misleci liberalne paradigme so prepričani, da je vse javne storitve države potrebno zaupati privatnemu sektorju. Razlog vidijo v tem, da je profitno motivirana proizvodnja javnih dobrin učinkovitejša in poteka z manjšimi stroški, delovna sila pa je prizadevnejša. Vendar niso vsa javna podjetja rentabilna do stopnje, da je privatizacija smiselna. Neoliberalna teza, da so vse dejavnosti v privatnih, profitno usmerjenih rokah, bolj organizirane, cenejše in bolj učinkovite, se v praksi najpogosteje izkaže kot zgrešena. Privatizacija po drugi strani pomeni, da tujci lahko v manj razvitih državah kupujejo in eksploatirajo rudnike in naftna polja po nizkih cenah (Stiglitz, 2009).

(5) Zniževanje davčnih stopenj

Zagovarja se znižanje mejnih davčnih stopenj pri osebnih davkih, s čimer bi se povečal dohodek pri osebah z višjimi dohodki (pri predpostavki, da je pri višjih dohodkih tudi večja nagnjenost k varčevanju) s ciljem povišanja agregatnih prihrankov. Zagovarja se tudi znižanje korporacijskih davkov, kar naj bi vodilo v povečevanje investicij. V ozadju teh davčnih reform je bila ideja ameriškega ekonomista Arthurja Lafferja, da z nižjimi

davčnimi stopnjami država lahko pride do enakih ali celo večjih davčnih prihodkov kot z visokimi stopnjami. Razlog je v dejstvu, da visoke davčne stopnje zavirajo gospodarsko aktivnost, medtem ko nižje davčne stopnje spodbujajo podjetništvo. Z nižjimi stopnjami se povečuje tudi davčna disciplina, saj se s tem spodbujajo ekonomski subjekti, ki pri višjih stopnjah niso plačevali davkov, da redno poravnajo svoje obveznosti do države. Najbolj ideološko nabit je predlog o enaki davčni stopnji za vse dohodke. Gre za stari sofizem, katerega poanta je, da bodo bogatejši zaradi manjšega davka na dohodek več privarčevali in bo več na razpolago za investicije. To drži le v času prvotne akumulacije, ko je kapital izredno redek, ne drži pa za razviti svet. Progresivno je treba obdavčiti ravno bogato osebno lastnino. Na tem je zgrajen tudi švedski model. Ta uveljavlja enotno nizko stopnjo za kapitalne donose in progresivno obdavčenje osebnih dohodkov.

(6) Odprava koncepta javne dobrine

Nadomešča se z individualno odgovornostjo. Ljudje naj sami odgovarjajo za svoje zdravje, izobraževanje in socialno varnost.

Zgodovinsko gledano bi bila vrnitev liberalizma regresija. Nedvomno gre za politično in ekonomsko filozofijo, ki zavrača državne intervencije v domači ekonomiji, na svetovnem trgu pa zagovarja svobodno trgovino in liberalizacijo trga, blaga in financ.

1.2.2 Razlika med globalizacijo in neoliberalnim modelom globalizacije

Globalizacija je posledica močnih vlad, zlasti vlade ZDA, ki vsiljujejo trgovinske in druge sporazume ljudstvom sveta, da bi korporacijam in premožnim olajšali gospodarsko prevlado nad državami sveta, ne da bi hkrati imele obveznosti do narodov teh držav (McChasney, 1999).

Politična neodvisnost po drugi svetovni vojni ni prinesla konca kolonializma. Ponekod, recimo v Afriki je bilo izkoriščanje (ropanje) naravnih bogastev in uničevanje okolja očitno, drugod bolj prefinjeno. Meni, da so v mnogih delih sveta Mednarodni denarni sklad (v nadaljevanju MDS) in Svetovna banka, postale instrument za postkolonialno kontrolo. Propagirajo tržni fundamentalizem (imenovan neoliberalizem) ter zahtevajo deregulacijo finančnih trgov, privatizacijo in liberalizacijo trgov. Trdijo pa, da vse to počnejo v korist države v razvoju (Stiglitz, 2009).

Kako zgleda isti globalizacijski proces s stališča večine prebivalstva razvitejših ekonomij, njenih srednjih in nižjih slojev? Velika večina od globalizacije ne bo imela nič. V razvitejših državah, kamor lahko pogojno štejemo tudi Slovenijo, so se globalizacijski učinki združili s težkimi strukturnimi in demografskimi problemi. Kapital beži v države,

kjer je cenejše delovne sile v izobilju (tudi visoko izobražene), kjer je infrastruktura dobro razvita – vsaj v centrih, kjer strogih prepisov socialnega zavarovanja in varstva narave ni (ali pa so v nastajanju). Prav tako nerazvite in s pomanjkljivimi izkušnjami so tudi finančne institucije v tem delu sveta. Korporacijske elite vidijo v takih razmerah možnost hitrega in lahkega profita. To je razlog, da v razvitih ekonomijah stopnja zaposlenosti pada, povečujejo se socialni transferji, kar dodatno obremenjuje proračune. Da bi bila situacija še slabša, se prebivalstvo stara, pokojninski skladi so na meji solventnosti (zato so pokojninske reforme neizogibne). Dejstvo je, da so globalni igralci pohiteli, da bi druge prehiteli v doseganju največjega tržnega deleža in da so pozabili na domačega potrošnika in proizvajalca. Problem ni v globalizaciji, ampak je problem v paradigmi ali pa v filozofiji ekonomsko-političnega odgovora na te izzive. Skupna točka je neoliberalizem. Nihče ne more jamčiti, da bo sproščeni kreditni potencial dejansko odpiral delovna mesta doma, da korporacije, ki so že do sedaj nalagale v tujini, tega ne bodo počele tudi naprej.

Če smo 20. stoletje začeli s prevlado trga nad državo (klasična podoba angleške viktorijanske liberalne države), sta velika depresija v tridesetih letih in druga svetovna vojna povečali vlogo države nad trgom (keynesijanska država blaginje), da bi zadnjih dvajset let doživeli ponovno povzdigovanje trga nad državo (ekonomika ponudbe in monetarizem) in novo ravnotežje na prelomu stoletja (nova ekonomija globalizacije in reformirana država) (Kovač, 2000).

1.3 Razcvet neoliberalizma (Milton Friedman)

Skozi obdobje keynesijanske prevlade v ameriški politiki je obstajala močna opozicija temu pogledu, ki je oblikovala temeljno podlago za uveljavitev neoliberalnih idej v politiki. K večjemu nezaupanju v keynesijanske ekonomije so pripomogle neuspešnosti Brettonwoodskega dogovora, pojava visoke inflacije, ki je v največji meri bila posledica močnega naraščanja cene nafte med leti 1973 in 1974 ter kasneje leta 1979, kot tudi veliko izgubo, ki jo je pretrpelo ameriško gospodarstvo zaradi vietnamske vojne (Beer, Haughton & Maude, 2003).

Neoliberalna ekonomska šola je v ospredje prišla v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko se je svet soočal s prvo recesijo po drugi svetovni vojni. V tem času je bil tudi prvič v celoti uresničen neoliberalni program. Večina ekonomistov, zagovornikov neoliberalistične doktrine, je prihajala z univerze v Chicagu, zato se za omenjene smeri pogosto uporabljal izraz chicaška šola. Glavni protagonist chicaške šole pa je nedvomno Milton Friedman.

Friedman kot predstavnik ekonomiste ponudbe meni, da je keynesijanski način spodbujanja rasti gospodarstva preko umetnega vzdrževanja visoke ravni povpraševanja s strani države dolgoročno škodljiv. Namesto tega je treba gospodarsko rast spodbujati z ukrepi, ki so neposredno usmerjeni v ponudbeno stran ekonomije, predvsem v spodbujanje podjetništva,

in v povečanje obsega zasebnih investicij (Sušjan, 2006, str. 251). Friedman meni, da mora država zagotoviti urejen institucionalni okvir gospodarjenja, v delovanje gospodarstva pa naj se ne vmešava. Ekonomska politika naj ostane nevtralna. Fiskalna politika mora skrbeti za uravnotežen proračun, monetarna politika pa za stabilno stopnjo rasti denarja v obtoku. Trdi, da obstaja močna povezava med gospodarstvom in politiko, saj ekonomska svoboda predstavlja temeljni predpogoj za doseg politične svobode. Relacija med politično in ekonomsko svobodo je kompleksna in nikakor ni enostranska. Različne "ekonomske omejitve", kot so davki in trgovinske omejitve, onemogočajo oziroma omejujejo svobodo posameznika pri odločanju o svojem premoženju. Ustvarjanje dobička je po mnenju Friedmana (1962) bistvo demokracije, zato je vsaka vlada, ki sledi protitržni politiki, nedemokratična, ne glede na to, koliko osveščene vseljidske podpore uživa. Zato je delo države potrebno omejiti. Temeljna funkcija države mora biti varovanje svobode svojih državljanov, tako od zunaj kot tudi s strani drugih sodržavljanov: ohranjati mora zasebno lastnino, pravni sistem in red, uveljavitev zasebne pogodbe in pospeševati konkurenčnost trga. Politične razprave pa morajo biti omejene na manj pomembna vprašanja. O pomembnih zadevah, kot so produkcija in distribucija sredstev ter organizacija družbe, naj bi odločale tržne sile (Friedman, 1962).

Glavni razlog za krizo leta 1929 Friedman in Schwartz (1963) vidita v nesposobnosti managementa centralnih rezerv, ki so v strahu pred inflacijo dvigovale obresti in izvajale restriktivno denarno politiko, kar je pripeljalo do močnega padca likvidnosti ameriških bank in nesposobnosti odgovoriti na zahteve gospodarstva. Prišlo je do nezaupanja v bančni sistem in v paniki pred izgubo premoženja so posledično komitenti začeli masovno dvigovati depozite, tako je okoli tretjina bank celo propadala.

Bistvo politične svobode je neprisilnost človeka s strani vodje. Glavna nevarnost politične svobode predstavlja koncentracija moči.

Friedman (1962) postavlja ločnico med politično in ekonomsko moč. Pravi, da v določeni državi ne moremo imeti hkrati dveh predsednikov, v družbi pa lahko obstaja veliko število milijonarjev. Lahko se pojavljajo novi milijonarji, ne da bi se zmanjšalo število milijonarjev nekje drugje. S povečanjem družbenega proizvoda in blaginje se kapital v družbi povečuje, na drugi strani pa je akumulacija politične moči konstantna. Če nekdo razvije tehnološko naprednejšo tehnologijo, s katero bo uporaba resursov postala produktivnejša, si bo prisvojil celotno ekonomsko blaginjo, ki je nastala skozi ta proces oziroma celotno dodano vrednost. Na ta način se podjetnike in inovatorje spodbuja k vlaganju sredstev ter v intelektualne aktivnosti v smeri izboljševanja in posodabljanja ekonomske proizvodnje. Tukaj lahko postavimo vprašanje, ali bi bili rezultati isti tudi v primeru, ko v tržnem mehanizmu ne bi obstajale državne regulacije in intervencije, kot so: avtorske pravice, pravice do intelektualne lastnine ter patente.

2 Prispevek Josepha E. Stiglitz v ekonomski teoriji

2.1 Življenjepis

Joseph E. Stiglitz je rojen leta 1943 v kraju Gary, Indiana. To pa je tudi rodni kraj Paula Samuelsona, katerega dela je Stiglitz kasneje predelal. Diplomiral je iz biznis administracije leta 1964 na Amherst Collegu, kjer je bil eden izmed najaktivnejših članov debatnega krožka ter predsednik študentskega parlamenta, doktoriral je leta 1967 na Massachusetts Institute of Technology (MIT). Za profesorja na univerzi Yale je bil imenovan leta 1969, kasneje pa je predaval tudi na univerzah: Oxford, Princeton in Stanford. Trenutno je profesor ekonomije in financ na univerzi Columbia.

Poleg številnih akademskih angažmajev je bil Stiglitz aktiven na velikih svetovalnih in raziskovalnih funkcijah v različnih ekonomskih institucijah. Od leta 1993 do 1997 je bil član Sveta ekonomskih svetovalcev v Clintonovi administraciji, kjer je kasneje (1995) tudi predsedoval. Naloge in problematike, s katerimi se je srečal skozi karierno pot, niso obsegale samo makroekonomskih izzivov, ampak politiko skoraj vseh področij – od izmenjave do nezaupnosti, od okolja do kmetijstva, od energetike do transporta, od blaginje do zdravstvenega varstva, od socialne varnosti do obdavčitve. Med letoma 1997 in 2000 je bil podpredsednik in glavni ekonomist v Svetovni banki. Ko je bil na višjih položajih v vladi v Združenih državah Amerike (v nadaljevanju ZDA) in v Svetovni banki je imel priložnosti biti neposredno vključen v izglasovanju pomembnih odločb o svetovnem gospodarstvu. Ta izkušnja mu je pripomogla dojeti, da so odločbe v vodilnih svetovnih institucijah velikokrat motivirane s političnimi in ideološkimi vzgibi ter z ožjimi vladajočimi političnimi in finančnimi elitami. Strokovnjaki in znanstveniki, vključeni v pripravo teh odločb, pogosto prilagajajo svoje analize in predloge v smeri idej svojih nalogodajalcev. Svoj položaj v Svetovni banki je moral zapustiti zaradi kritičnega stališča do neoliberalnih strategij Svetovne banke in MDS. Kritična stališča je imel do “šok terapij” politik, kritičen je bil tudi do globalizacije oziroma do zagovornikov prostega trga (ki jih poimenuje fundamentalisti svobodnega trga).

Njegovi glavni prispevki k razvoju ekonomske teorije so na področju makroekonomije in monetarne ekonomije, v javnih in poslovnih financah, v teoriji industrijske in regijske organizacije in v teoriji ekonomike blaginje. V osemdesetih letih je pripomogel k ponovni oživitvi interesov za raziskave in razvoj, ki pripomorejo k dolgoročni rasti k produktivnosti in dvigu življenjskega standarda.

Je dobitnik številnih častnih doktoratov iz najprestižnejših univerz na svetu. Stiglitz danes predstavlja enega najbolj citiranih ekonomistov vseh časov. Leta 2011 je časopis Times Stiglitzu uvrstil med sto najvplivnejših ljudi sveta (Nobelprize.org, 2002).

2.2 Iluzija o Smithovi “nevidni roki” trga

Stiglitzovo teoretično delo je predvsem usmerjeno na delovanju tržnega mehanizma oziroma na vzroke, zaradi katerih ta mehanizem ne deluje učinkovito, kot to predpostavljajo simplistični teoretični modeli. Ti modeli predpostavljajo popolno konkurenco in popolno informiranost ekonomskih subjektov. V realnosti pa konkurenca ni nikoli popolna, niti niso popolne informacije, s katerimi razpolagajo udeleženci v ekonomskih transakcijah. Stiglitz še posebej poudarja fenomen t. i. “*asimetričnih informacij*”, ki so tipične za tržna gospodarstva. Za ta prispevek k ekonomski teoriji je leta 2001, skupaj z G. Akerlofom in M. Spenceom, prejel Nobelovo nagrado za ekonomijo. Po tej teoriji niso vsi udeleženci na trgu enako informirani. Prodajalci imajo vedno več informacij o izdelkih, ki jih prodajajo, kot kupci, zato so v boljšem položaju. To je eden od razlogov, zakaj trg sam ne more biti učinkovit regulator ekonomskih procesov, zato so nujni ukrepi s strani države.

Po standardnem klasičnem modelu tržni mehanizem vedno deluje učinkovito. Edini vzrok za nezaposlenost naj bi bile previsoke mezde, ki prinašajo sklep, da je edina rešitev za zmanjševanje nezaposlenosti znižanje mezd. Nižje mezde bodo povzročile zvišanje povpraševanja po delu in s tem se bo zmanjšala stopnja brezposelnosti. Ta standardni konkurenčni model predstavlja teoretično izhodišče politike MDS (Stiglitz jo poimenuje “tržni fundamentalizem”). Menijo, da problem brezposelnosti ni posledica neučinkovitega delovanja trga, ampak je to posledica državnega intervencionizma, ki omejuje in preprečuje učinkovito delovanje trga. Enako je s pritiski sindikata (kateremu država dopušča preveliko moč in vpliv) na vzdrževanje ekonomsko neupravičenih in visokih mezd. Nasprotna stališča Stiglitz, izražena preko teorije asimetričnih informacij, so dokazala, da tudi v pogojih prostega in zelo konkurenčnega trga lahko obstaja visoka brezposelnost. Najbolj nepopoln tržni mehanizem se manifestira v obliki periodične recesije in krize, zaradi katere milijoni delavcev ostajajo brez služb. Na drugi strani pa velik delež proizvodnih kapacitet ostane neizkoriščen.

Po mnenju J. Stiglitz država lahko odigra pomembno vlogo pri zmanjševanju in odpravljanju tržnih pomanjkljivosti, še posebej v smeri zagotavljanja zadostne stopinje socialne pravde. Spominja, da obstaja več mogočih in aktualnih modelov tržne ekonomije. Tako v ameriškem kot švedskem modelu kapitalizma in v ekonomskih procesih igra trg glavno vlogo. Z razliko, da je na Švedskem država prevzela značilno večjo odgovornost za družbeno blaginjo, za pomoč brezposelnih, za javno zdravstvo, za nacionalno varnost in za socialno skrb. Stališča o nepopolnih konkurenčnih trgih in nepopolnih informacijah so nastala kot produkt nepopolnega delovanja tržnega mehanizma in doseganja ter vzdrževanja splošnega ravnovesja v alokaciji resursov in njihove porabe. Posebej aktualno je to v državah v razvoju ter tranzicijskih državah. Tako je v teh državah zaželeno makroekonomska aktivnost države, ki ima zastavljen cilj, da bi odpravila tržne nepopolnosti. Večina držav v razvoju nima elementarnih pogojev za učinkovito delovanje

trga, lastniške pravice niso jasno definirane, sodstvo in pravosodje nista učinkovita in nepristranska, omejeno je tržno tekmovanje, tržne informacije so pogosto pomanjkljive.

Ekonomska teorija je v zadnjih treh desetletjih dosegla velik napredek v raziskovanju vzrokov, zakaj svobodni trg, posebej v nerazvitih in tranzicijskih državah, ne deluje optimalno, ter kje je nujna državna intervencija in metode teh intervencij. MDS vztrajno insistira na uporabo modela tržnega fundamentalizma v tranzicijskih in industrijsko nerazvitih državah. Po mnenju J. Stiglitzja ima MDS preveliko zaupanje v tržnem mehanizmu, a premalo ali celo nikakršno vlogo v ekonomskem procesu. Menijo, da je tržna nepopolnost majhna ali celo zanemarljiva, na drugi strani pa so lahko negativne posledice in škode od direktnega vmešavanja države v gospodarske procese velike in usodne. Menijo, da država s svojimi intervencijami v gospodarske tokove povzroča več problemov kot jih rešuje.

V sodobni ekonomski teoriji potekajo razprave o tem, katere funkcije bi morala država izpolnjevati v različnih tržnih gospodarstvih. Prevladujoče je mnenje J. Stiglitzja, da ima država neizogibno in pomembno vlogo v uspešnem funkcioniranju tržnega gospodarstva, posebej v odpravljanju nepopolnosti na socialnem in ekološkem področju oziroma v zagotavljanju pravične in humane družbe in v ohranjanju ekološkega ravnovesja. Stiglitz med odnosom države in trga zastopa uravnoteženo stališče, ki priznava določene omejitve in nepopolnosti, kako je v delovanju trga sodelovanje obeh udeležencev v komplementarnem odnosu. Konkretna narava tega partnerstva se mora prilagoditi stopnji ekonomske razvitosti in tradiciji, kulturi in sistemu vrednot vsake posamezne države. Ne obstaja univerzalna oblika ekonomske organiziranosti, ki bi bila učinkovita in bi hkrati delovala na vseh delih sveta, ampak ima vsako nacionalno gospodarstvo tudi svoje značilnosti ter različno mentaliteto.

2.3 Nepopolnosti trga

Pod določenimi idealiziranimi okoliščinami na trgu lahko trdimo, da je mogoče doseči t. i. »pareto učinkovitosti« – to pomeni, da nihče ne more biti na boljšem brez da bi poslabšal položaj drugega. Ker pa je resnica nekoliko drugačna, kot jo je Adam Smith pred več kot dvesto let predpostavljal v svojem modelu, se tržne ekonomije vsakodnevno soočajo s številnimi tržnimi nepopolnostmi. Živimo v okolju, kjer trg proizvaja preveč onesnaževanja in premalo inovacij. Nepopolna konkurenca, nepopolne informacije, eksternalije in javne dobrine predstavljajo primere, ko trg odpove v vlogi ekonomske učinkovitosti. V razmerah odsotnosti in idealiziranih predpostavkah konkurenčnega trga intervenira država z namenom, da bi zagotovila socialno učinkovitost in enakopravnost. V primeru, da država popravlja tržne nepopolnosti, moramo najprej dobro razumeti neučinkovitost tržnega rezultata.

2.3.1 Nepopolna konkurenca

Pri nepopolni konkurenci igra pomembno vlogo država, saj nepopolna konkurenca vodi v ekonomsko neučinkovitost. Obseg proizvodnje je premajhen in cena na trgu je višja od ravnovesne. Tako država aktivno sodeluje pri promociji konkurence ter hkrati omejuje zlorabe tržne moči določenih podjetij. Oblikuje protitrustovske zakone, katerih namen je preprečiti nastanek oziroma omejiti že nastale monopole in preprečiti medsebojne povezave podjetij, tako uradnih kot neuradnih oziroma t. i. "tihih dogovorov", z namenom, da bi spodbudila konkurenco. Ogromno primerov zarote o fiksiranju cen, ki so bile odkrite zadnjih nekaj let (pr. Enron Corporation), pokažejo potrebo po bolj aktivni regulatorni politiki na tem področju. Obstajajo oblike monopola, kjer država podjetij ne razbija, temveč pusti na trgu monopolno podjetje, če oceni, da je tak položaj za trg boljši. Opravičenost obstoja »naravnih monopolov« država vidi v prevelikih infrastrukturnih stroških, ki nastajajo pri ustanavljanju elektro-distributivnega ali vodovodnega omrežja. Država ustanovi organ (regulatorna komisija), ki nadzoruje in konstantno spremlja delovanje takega podjetja, da ne bi prišlo do zlorabe monopolnega položaja, npr. pri prikazovanju višjih proizvodnih stroškov, kot je realno, ali navidezno zmanjšanje obsega povpraševanja, kar bi na drugi strani opravičilo postavljanje višje cene od ravnovesne.

2.3.2 Eksternalije

Pojavijo se kadar posameznik ali podjetje izvede določeno akcijo, ki direktno prizadene nekoga drugega, ki ni bil udeležen, ki ni plačal za koristi izida transakcije oziroma v njej ni bil udeležen. Ko so prisotne eksternalije, podjetja in posamezniki ne nosijo posledic svojih dejanj, ker je alokacija dobrin neučinkovita. Do tega pripelje neupoštevanje proizvajalcev pri t. i. družbenih stroških pri določitvi obsega proizvodnje. To lahko ponazorimo s primerom proizvodnje jekla. Cena jekla se na trgu določi s tržnim zakonom ponudbe in povpraševanja in dejansko odraža stroške, ki jih imajo podjetja pri proizvodnji. V primeru, da podjetju ni potrebno plačati vseh nastalih stroškov, je cena na trgu nižja od ravnovesno določene in proizvede se večji obseg, kot bi se v ravnovesju, če bi podjetje upoštevalo družbene stroške.

Eksternalije vodijo do tržne neučinkovitosti, in ker država želi omiliti posledice, je dovoljeno njeno poseganje na trg. Država lahko prepreči proizvodnjo prevelikega obsega proizvodnje dobrin, ki so posledica negativnih eksternalij, z uravnavanjem in dejanjem spodbud. Medtem ko se proizvajajo dobrine, pri katerih so prisotne pozitivne eksternalije, želi država na trgu povečati obseg proizvodnje, če je tržni obseg premajhen.

2.3.3 Javne dobrine

Na trgu je poznana še ena oblika tržne napake, ki se pokaže ob prisotnosti javne dobrine. Čista javna dobrina je tista, katere mejni stroški so dodatno proizvedene enote na trgu in so enaki nič in pri kateri je nemogoče izključiti ljudi, da bi to dobrino dobili. Veliko je javnih dobrin, ki jih nudi država. V tem smislu niso čiste javne dobrine. Težko je govoriti o čistih javnih dobrinah. Določene dobrine imajo nekaj lastnosti čistih javnih dobrin pa jih ne moremo uvrstiti v to skupino (meritorne dobrine).

Veliko javnih dobrin, kot so izobraževanje, zdravstvene usluge in druge, ima visoke mejne stroške, ki so povezani z nudenjem storitev dodatni osebi. Veliko dobrin in storitev je v velikih državah nudenih s strani zasebnih podjetij, v drugih državah pa nudita storitve država in zasebni sektor skupaj (javno-zasebno partnerstvo). Države v kontekstu javnih dobrin igrajo pomembno vlogo, saj nudijo prednost. Država lahko zahteva plačilo za storitve oziroma javne dobrine.

V tem poglavju smo delno spoznali pomen vloge države na trgu. Trg v določenih situacijah neučinkovito alocira družbeno omejene vire. Pri nepopolni konkurenci, nepopolnih informacijah, eksternalijah in javnih dobrinah je vloga države **potrebna**. Država uporablja različne ukrepe za promocijo konkurence, pokaže na probleme, ki jih povzročajo prisotne eksternalije, nepopolne informacije in ponudba javnih dobrin (Stiglitz, 2002, str. 226–239).

2.4 Ekonomija informacij

Informacije, za razliko od ostalih dobrin, imajo posebne značilnosti. Lahko se ustvarjajo, ampak težko je verjeti v njihovo verodostojnost. Lahko se razširjajo in težko se kontrolirajo. Stiglitz meni, da ima vsaka informacija **ekonomsko vrednost**. Zato je potrebno informacije obravnavati kot ekonomske dobrine. Ljudje so pripravljeni plačati za informacijo. Tako lahko informacijo opredelimo kot proizvod, ki je enak vsem drugim proizvodom.

Trgi informacij so nepopolni. Najbolj logična razlaga tega dejstva je, da informacije ne moremo popolnoma enačiti z drugimi proizvodi. V splošnem se srečujemo s problemom verodostojnosti informacij. Težko je ljudem zaupati na besedo, predvsem na področju trga vrednostnih papirjev. Ali verjeti borznemu analitiku, da bodo cene vrednostnih papirjev rasle ali ne? Kljub temu, da ljudje plačajo za informacijo, se zgodi, da ima nekdo drug podobno informacijo, morda celo boljšo ali slabšo. Dobiček, ki ga ustvarimo z določeno informacijo, ni višji od cene, ki jo plačamo zanjo. Tako pravimo, da informacije niso popolne in da so na trgu prisotne predvsem nepopolne informacije, ki predstavljajo dejstvo življenja.

2.4.1 Asimetrične informacije

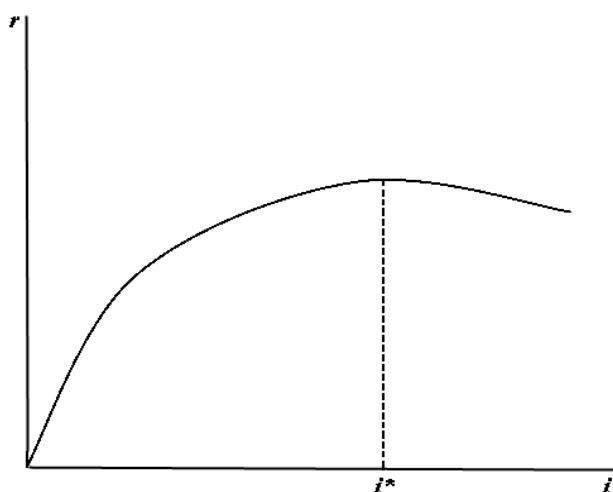
Pri ekonomskih transakcijah ima eden izmed udeležencev več ali celo boljše informacije kot drugi. Teorija asimetričnih informacij je utemeljena na predpostavki, da so potrošniki v času nabave, nepopolno informirani o lastnostih proizvoda, ki ga kupujejo. Verjamejo, da so višje cenovne dobrine hkrati bolj kakovostne (Stiglitz, 1984, str. 351).

Rothschild in Stiglitz (1976) se sprašujeta, kako lahko neinformirani agenti z asimetričnimi informacijami izboljšajo svoj položaj na trgu. Pri analizi se poseben poudarek daje na zavarovalni trg, kjer zavarovalnice ne razpolagajo z informacijami o individualnem tveganju vsakega zavarovanca. Neinformirane zavarovalnice ponujajo informiranim strankam različne kombinacije zavarovalnih polic pod določenimi pogoji, stranke pa se potem odločajo za eno izmed ponujenih možnosti. Tako preko procesa samoselekcije skušajo identificirati različne segmente, ki se razlikujejo glede stopnjo tveganja.

Ko je Stiglitz analiziral kreditne trge, je ugotovil, da so asimetrične informacije eden od razlogov, ki vodijo do neravnotežij. Kreditorejmalci so praviloma bolje informirani o okoliščinah svojih načrtovanih investicijskih projektov kot kreditodajalci. Zato je za nepopolno informirane banke racionalnejše, če želijo zmanjšati obseg slabih kreditov, da omejijo količino izdanih kreditov, kot da povišajo obrestno mero, kot bi banke naredile, če bi upoštevale klasične ekonomske teorije (Stiglitz & Murray Weiss, 1981).

Banke so nezaupljive do kreditorejmalcev, ki so pripravljene plačati zelo visoko obrestno mero, saj je lahko to znak visokega tveganja. Na spodnji sliki je predstavljena krivulja pričakovane donosnosti banke (r) v odvisnosti od obrestne mere (i).

Slika 1: Pričakovana donosnost banke v odvisnosti od obrestne mere

Vir: J. Stiglitz & A. Murray Weiss, Credit Rationing in Markets with Imperfect Information, 1981, str. 248.

Po mnenju Stiglitz in Weissa ima krivulja ima obliko obrnjene črke U, kar pomeni, da je pri višjih obrestnih merah pričakovana donosnost banke nižja. Ravnotežje se na trgu oblikuje pri obrestni meri i^* oziroma pri nižji obrestni meri, kot je tista, ki izenačuje ponudbo in povpraševanje po kreditih. Pri tej obrestni meri ima lahko neka banka presežek povpraševanja po kreditih, ampak banka kreditov ne bo odobrila, saj je po njeni presoji pričakovani donos kreditov po obrestni meri, ki je višja od i^* , zaradi večjega tveganja nižja od pričakovanega donosa kreditov, ki jih je odobrila po obrestni meri i^* .

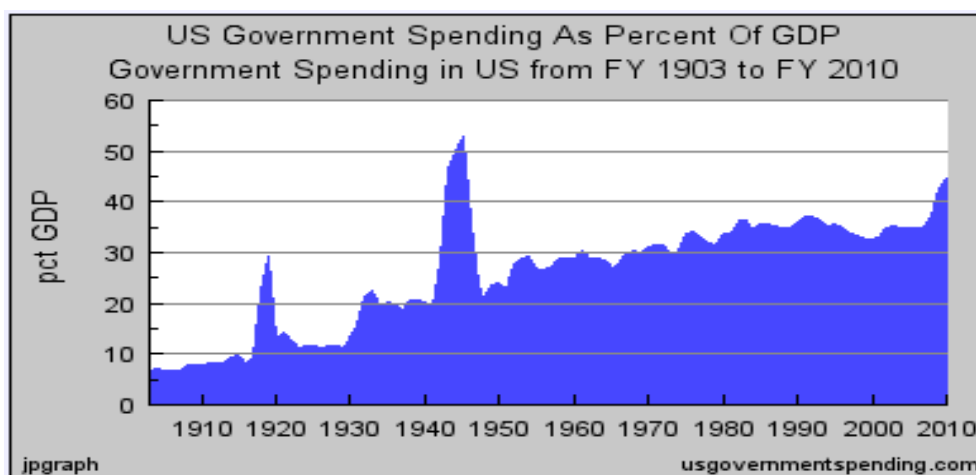
S povečevanjem kreditnega omejevanja so ta spoznanja postala pomembna v smeri bolj realističnega predstavljanja teorije kreditnih trgov. Imeli so vpliv tudi na poslovne finance, monetarno teorijo ter makroekonomijo.

3 Vloga države in mednarodnih gospodarskih institucij

3.1 Ekonomska vloga države

Vloga države in trga je ena izmed klasičnih področij politično-ekonomske analize. Njuno prepletanje je osrednji predmet institucionalnega razvoja sodobnega tržnega gospodarstva v 20. stoletju. Neizpodbitno dejstvo pa je, da je v zadnjem stoletju ekonomska vloga države izjemno narasla. Državni izdatki so še v začetku stoletja bili med 6 in 10 % BDP, danes se njihove vrednosti večinoma gibljejo med 40 % in 50 %.

Slika 2: Državna potrošnja v ZDA kot odstotek od BDP-ja med letoma 1903 in 2010

Vir: *Usgovernmentspending.com*, 2011.

Kovač (2000, str. 511) pravi takole: »Če je pri Hobbsovem Leviatathanu (1961) država pomenila predvsem zakon in zaupanje, s katerim se je posameznik izognil nasilju, je konec 19. stoletja že dosegla meje socialne države (Bismarck), da bi po veliki krizi država prevzela tudi razvojne ekonomske funkcije (Keynes)«.

Stiglitz je uspešno predstavil svoj glavni cilj – predstaviti knjigo, ki na enem mestu pojasnjuje vlogo države v zadnjem desetletju, in izraziti resno intelektualno podporo v t. i. "tretja pot" oziroma vpogled na trg in državo, ki ne zaupa več niti trgom niti državi, ampak vidi le-te kot strateški komplementarij, ki mora skupaj sodelovati, da bi dosegel socio-demokratske cilje. "Tretja pot" kot pragmatični pristop narekuje, da država igra pomembno vlogo pri zagotavljanju enakih zmožnosti. Joseph Stiglitz poudarja, da preneha liberalizacija blagovnih in finančnih trgov ni najboljša. Država mora ščititi svoje proizvajalce in delovna mesta. Z administrativnimi ukrepi mora ščititi finančni trg pred špekulativnim kapitalom. Dejstvo je, da tudi delitev dohodka na nepopolnem trgu ni najboljša. Že dolgo ne velja več klasično pravilo, da je minimalna mezda mezda, ki omogoča golo reprodukcijo delovne sile. Minimalna mezda je mezda, ki omogoča človeku vredno življenje. To je maksima postliberalnega sveta (Stiglitz, 2002, str. 152).

3.2 Kritika mednarodnih gospodarskih institucij

Stiglitz (2007) ne obtožuje globalizacije, obtožuje pa neoliberalistični pristop MDS in Svetovne banke, ki delujeta v korist *Wall Streeta* in velekapitala. Tako je MDS v Južni Koreji, priporočil prodajo državnih bank ameriškim investitorjem čeprav so bile banke štiri desetletij uspešno vodene, z visokim rastom, močno stabilnostjo, ter brez systemske skandale, ki so značilne za ameriški finančni trg.

MDS je s svojo politiko vse od nastanka zasledoval interese finančnih trgov, s tem pa ni izpolnjeval temeljne naloge: pomagati državam v krizah in tako vzpostavljati globalno gospodarsko stabilnost. MDS ima namreč na voljo več milijard ameriških dolarjev za pomoč bankam pri odplačilu kreditov in skoraj nič denarja za subvencije za hrano tistih ljudi, ki so izgubili delo kot posledico programov MDS-ja. Politike mednarodnih gospodarskih institucij kljub uresničevanju točno določenih finančnih in trgovinskih interesov uradno še vedno delujejo v t. i. splošnem interesu. V imenu splošnega interesa ohranjajo mednarodni gospodarski sistem in s tem ne zagotavljajo potrebne pomoči pri razvoju držav in izboljšanju življenja svojih državljanov (Stiglitz, 2002, str. 216).

Niti glasovalne pravice v MDS-ju niso porazdeljene po demokratičnih načelih, ampak na podlagi ekonomske moči, in sicer ne trenutnih, ampak tistih, ki so bile določene leta 1944 (z manjšimi korekcijami). Obstaja le ena država na svetu, ki ima moči, da bi postavljala veto v MDS-ju, in to so ZDA, ali kot jih Stiglitz (2003) poimenuje – država G1. V večini demokratičnih procesov glasovalna pravica ni pogojena s premoženjskim stanjem. Niti v primerih, ki obsegajo ekonomske probleme, vendar to ni praksa v mednarodnih

ekonomskih institucijah. Če bi analizirali položaj Kitajske, lahko zaključimo, da njena glasovalna pravica v MDS-ju ne ustreza njenemu trenutnemu ekonomskemu položaju, ki si ga je pridobila v globalni ekonomiji.

Najosnovnejša sprememba, potrebna za pozitivne učinke delovanja mednarodnih ekonomskih institucij, bi morala biti sprememba v strukturi in moči znotraj te organizacije. Slednje bi morale odsevati ne le gospodarsko moč držav, temveč tudi jasno vizijo in ukrepe za pomoč državam v krizi (Stiglitz, 2002, str. 226).

Stiglitz (2003, str. 4) meni, da morebitne spremembe v mednarodnih gospodarskih institucijah bodo težke. To se je še posebej dokazalo po vzhodni azijski krizi leta 1997, ko so bile izpeljane številne diskusije o potrebah po korenitih spremembah v globalni finančni arhitekturi, ampak na terenu se ni skoraj nič implementiralo. Vidi ironijo v kritiki o transparentnosti v vzhodni Aziji, ker je prišla s strani najmanj transparentnih institucijah, kot so MDS in US Treasury, ki jih smatra za najmanj transparentne agencije v ameriški administraciji (poleg agencije CIA in ministrstva za obrambo).

3.3 Dve osnovni načeli: Pozitivne strani konkurence in nesubvencioniranje

V času službovanja, najprej v Svetu ekonomskih svetovalcev, kasneje pa tudi v Svetovni banki, Stiglitz (2003, str. 12) je opazil dve generalni načeli. Dojel je, da nihče ne verjame v subvencije, in so istega mnenja, da subvencije ne povzročajo nikakršnih pozitivnih učinkov na gospodarsko aktivnost, razen če se gre za njihov sektor. Vsi se strinjajo, da je konkurenca zaželena, ker je to sila, ki spodbuja, da trgi delujejo bolj učinkovito, razen v njihovem sektorju, kjer se govori o destruktivni konkurenci, ki destabilizira sektor.

Država lahko predstavlja pomembno silo v spodbujanju konkurence, lahko tudi pripomore k preprečevanju konkurence z ustanavljanjem kartelov v določenih panogah, zato je pomembno, kdo vodi državo oziroma v čigavih rokah se nahaja odločevalna moč.

3.4 Stiglitzevi pogledi na zadnjo gospodarsko krizo

Svetovni gospodarski sistem, ki temelji na neoliberalni ideologiji, je leta 2007 doživel finančno krizo. Glavni razlog za krizo je bilo pomanjkanje primerne tržne regulacije, polarizacija dohodkov, pretirana likvidnost, konflikti med finančnim in proizvodnim kapitalom, asimetrične informacije, dileme glavnih akterjev in racionalne omejitve.

H krizi je pripomoglo dejstvo, da so države dovolile, da finančne institucije postanejo prevelike in začele so postajati neučinkovite. Dejstvo je, da tako velike institucije izkoriščajo pridobljeno tržno moč, hkrati pa predstavljajo tudi sistematično tveganje za

ekonomijo. Zavedajo se, da če prevzamejo veliko tveganje in se pri tem investicija izkaže za neuspešno, bo država popravila njihove napake. Za razliko od primerov, ko uspejo vso dodatno ustvarjeno blaginjo zadržati samo zase (Stiglitz, 2010a). Nemoralno ravnanje managementa največje slovenske banke NLB je pripeljalo državo tako daleč, da je bila primorana leta 2010 dokapitalizirati izgubo z 200 milijoni evrov davkoplačevalskega denarja, letos pa bi ponovno zaprosili za dodatnih 300 milijonov evrov.

Regulacija je neuspešna tudi pri zaščiti od eksploatiranja revnih ter nizko izobraženih posojilojemalcev s strani posojilodajalcev. Rezultat je masivna socialna in ekonomska škoda: ljudje izgubljajo svoje domove in življenjske prihranke, ekonomija pa se sooča s krizo.

Banke, ne vedno imajo spodbudo za transparentnost. Možno je celo, da je bolj prisotna spodbuda po pomanjkanju transparentnosti (Stiglitz & Edlin, 1995). Ameriške banke so v želji po večjih dobičkih posojilojemalcem odobravale kredite po zelo nizkih obrestnih merah in brez zadostnega kritja. To jim je omogočila premajhna državna regulacija, ki skorajda ni bila prisotna v finančnem sektorju. Kot posledica nesposobnosti odplačila kreditov se je ustavilo nerealno ustvarjeno povpraševanje, ki je poviševalo proizvodnjo in posledično profite podjetij. Tako je kriza prizadela vse sektorje gospodarstva. Zaradi medsebojne povezanosti svetovnih trgov (globalizacije) pa se je hitro razširila po celem svetu (Singh, 2009).

Nekateri strokovnjaki svetujejo, da morajo imetniki depozitov igrati večjo vlogo v bančnem nadzoru. V finančnem sektorju se bodo zgodile le kozmetične spremembe namesto korenitih sistematičnih reform, ki jih trg očitno potrebuje.

Novi regulatorni sistem naj bi v prihodnosti vseboval čim manj pomanjkljivosti, finančni sektor pa igra vitalno vlogo v sodobnem in dinamičnem gospodarstvu.

Moramo redefinirati državne cilje ter nacionalne vrednote. Ne smemo biti sužnji tržnega mehanizma, ker trg je dober uslužbenec, vendar slab gospodar. Država mora nadzorovati in kontrolirati trg, trg pa mora služiti družbenemu interesu, ne pa nasprotovati le-temu.

Gospodarska kriza, ki je v veliki meri nastala zaradi ravnanja ZDA, je naredila več škode temeljnim vrednotam, kot bi lahko naredil kateri koli totalitarni režim (Stiglitz, 2009).

4 Tretja pot

4.1 Načela koncepta “tretja pot”

Eden izmed najpomembnejših prispevkov v tem času je nova ekonomska filozofija, poimenovana kot “tretja pot”, ki vidi **pomembno**, ampak **omejeno** vlogo države. Neovirani trgi pogosto ne delujejo učinkovito, ampak ni samo država tista, ki bi morala vedno popravljati njihove tržne neuspešnosti. Raziskave, ki jih je Stiglitz izvedel v zadnjih petindvajsetih letih, so postavile temelje t. i. “tretje poti”, ki je sinonim za način, kako je mogoče doseči **ekonomski napredek in družbeno pravičnost**.

Prepoznavanje državnih in tržnih omejitvah je pripeljalo do uvajanja novih ideologij, ki predstavljajo ideološko paradigmo, ki kombinira na eni strani socializem in na drugi svobodni trg ali “laissez-faire”. Obstaja širok konsenz, da laissez-faire pristop ne deluje popolnoma učinkovito, tako kot ne deluje niti socializem z vladno dominacijo nad ekonomijo. Med tema ekstremoma obstaja širok spekter drugih kombinacij. Na primer v ZDA demokrati govorijo o “novi demokraciji”, na drugi strani pa republikanci govorijo o “sočutnem konzervativizmu”. Obe ideologiji predstavljata tretjo smer, obe stranki zagovarjata stališče, da sta nujna tako trg kot tudi država. Očitno postaja dejstvo, da bo tretja smer v prihodnosti dominantna strategija na svetovni politični sceni. Dejstvo, da preprosto ni le ene univerzalne tretje smeri, ampak obstaja veliko kombinacij, prepušča ogromen prostor za politične polemike.

Poudarja, da na javni in privatni sektor ne bi smeli gledati kot na dve ločeni alternativni, ampak kot na dva komplementarja, ki se medsebojno dopolnjujeta. Tretja smer dejansko ponuja obliko partnerskega kapitalizma, kjer sta vloga države in trga redefinirani tako, da čimbolj koristita podjetništvu (biznisu) in civilni družbi. Trg in država nista dva pola, temveč strukturirana celota interesov, informacij in znanj. Šele skupaj omogočata normalno pravno delovanje trga in racionalno ekonomizacijo političnih interesov. Toda ekonomska vloga države naj ne bi bila zgolj popravek tržnih napak, ampak predvsem zagotavljanje makroekonomske stabilnosti in zagotavljanje socialne pravičnosti v okviru države blaginje (Stiglitz, 2003). V prihodnosti morajo postajati številčnejša tako imenovana “javno-privatna partnerstva”. Tipičen primer, kjer bi tako partnerstvo bilo zaželeno, so pokojninski skladi. Obvezen je obstoj javnega oziroma prvega in osnovnega stebra, v katerega prispevajo vsi zavarovanci oziroma delovno aktivni prebivalci. Privatni stebri pa samo dopolnjujejo osnovni steber in prispevajo k večji učinkovitosti pokojninskega sistema. Zavarovancu dajejo možnost, da več privarčuje tekom aktivne dobe, tako se njegovi prihranki plemenitijo v različnih investicijskih naložbah, izbranih s strani pokojninskega sklada. Najti pravo ravnovesje obsega in strukture med temi partnerstvi pa je kritično.

4.1.1 Regulacija finančnega trga

Regulacija finančnega trga po načelih "tretje poti" bi morala biti ena izmed temeljnih vlog države. Vsak bi se strinjal, da je v tem segmentu nujna državna intervencija, čeprav obstajajo tudi ljudje, ki še naprej ignorirajo regulacijo. Vprašanje, ki si ga moramo postaviti po številnih globalnih finančnih krizah, je: katera je **prava**, ne pa katera je **minimalna** regulatorna struktura. Stiglitz (2010c, str. 1) pravi takole: »Naš regulatorni sistem je deloma neuspešen zaradi dejstva, da sami regulatorji ne verjamejo v regulaciji.«

Vsi poznamo vzroke za obstoj "*off-shore*" bančništva. Edini namen in cilj tega bančništva je opravičljiv zaradi izogibanja obdavčenja in regulacije. V takšnih bančnih poslovalnicah je sledenje umazanemu denarju in boj proti pranju denarja oslabilen ali celo popolnoma onemogočen. To niso vrzeli, ki so nastale slučajno, ampak namenoma in s točno določenimi cilji in v prid ustvarjanju interesov določenih skupin. Finančne storitve so v takšnih središčih dostopne samo tujcem, ki jim je pri vlaganjih zagotovljena visoka stopnja zaupnosti skoraj vseh podatkov. Prav zaradi visokega upoštevanja bančnih skrivnosti so takšna področja zelo zanimiva tudi za kriminalce in kriminalne združbe. Poleg zaupnosti je tipično tudi, da banke in druge finančne organizacije v "*off-shore*" področjih upoštevajo predpise za preprečevanje in odkrivanje pranja denarja zgolj na papirju. Poudarjanje resnosti tega problema je odvisno od načina razumevanja demokratičnih procesov in socialne pravde. Če imamo vlade vodene s strani interesnih skupin, ki so vpletene v "*off-shore*" bančništvo, bodo take vrzeli prisotne še naprej (Stiglitz, 2003, str. 24).

4.1.2 Višja skrb in odgovornost do okolja

Vizije "tretje poti" se značilno razlikujejo od vseh ostalih ideologij, predvsem v pogledih na okolje. Nekateri jemljejo družbeno odgovornost bolj resno, večina gospodarskih subjektov celo zanemara obstoj tega problema. Ne moremo presoditi, ali uporaba omejenih virov energije, kot so naftni derivati, ali na drugi strani uničevanje divjih živali na Arktiki, povzroča več negativnih pritiskov na okolje. Priča smo ogromni ekološki katastrofi, ki se je zgodila leta 2010 v Mehiškem zalivu. Naftna platforma v lasti British Petroleuma se je pokvarila in situacija je ušla izven kontrole, ker niso našli rešitve, kako naj preprečijo nadaljnje dnevno iztekanje tisoče galonov surove nafte v oceanu. Videli smo tudi, kakšne posledice je povzročila nuklearna nesreča jedrske elektrarne Fukušima na Japonskem leto dni kasneje.

Globalno segrevanje je tudi posledica človeškega neodgovornega ravnanja z okoljem. Nujna je regulacija onesnaževanja preko omejevanja izpustnih plinov z namenom, da bi se vsota ogljikovih plinov v atmosfero trajno znižala. Korak v tej smeri je uvedba t. i. "zelenega davka", ki je bil sprejet kot predpis s Kyotskim protokolom (podpisan leta 2005 kot okvirni dokument Združenih Narodov za boj proti klimatskim spremembam in spet ni

ratificiran s strani največjega onesnaževalca – ZDA). To postavlja proizvajalce iz držav podpisnic v slabši konkurenčni položaj. Zaradi znižanja izpustov, bodo imeli dodetne stroške, kar ne velja tudi za ameriške proizvajalce, ki še naprej onasnežujejo okolje brez nikakršnih omejitev (Stiglitz, 2010b). Zaenkrat ima veljavnost le na papirju.

4.1.3 Aktivna makroekonomska politika in neodvisnost centralnih bank

Ni dvoma o tem, da vzdrževanje makro-ekonomske stabilnosti predstavlja centralno odgovornost države. Trgi niso popolni in ne morejo sami reševati problemov, kot so polna zaposlenost ali stabilnost cen. Natančno morajo biti določeni cilji monetarne politike, recimo v Fed-a so določili tri temeljne cilje: kontrola inflacije, spodbujanje polne zaposlenosti ter spodbujanje gospodarske rasti. Veliko držav pa je še vedno prepričanih, da je edini cilj monetarne politike vzdrževanje stabilnosti cen (ECB).

Neodvisnost centralnih bank, ki niso demokratično odgovorne, bo postala nujnost. Največja skrb ljudi je, da bi ostali brez službe (za večino prebivalstva predstavlja služba temeljni vir osnovnih sredstev za preživljanje). Monetarna ekonomija ima velik učinek na to.

Stopnja neodvisnosti centralnih bank je tema, o kateri morajo demokracije razpravljati. V nekaterih državah so neodvisne centralne banke dobra ideja, nekatere države pa nimajo potrebe po neodvisnosti CB. Recimo v Indiji kljub temu, da CB ni neodvisna imajo stabilno makroekonomsko politiko brez inflacije. Rusija pa ima neodvisno CB, ki se izkorišča za transferiranje milijardih dolarjev izven države na računih oligarhov.

V prihodnje moramo formulirati alternativne vizije o ekonomski vlogi države v tem stoletju. Vizije, ki temeljijo na uporabi ekonomske vede, so motivirane z odgovornostjo za **socialno pravdo in demokracijo** (Stiglitz, 2003, str. 25).

4.2 Kritika neoliberalizma

Po tridesetih letih prevlade v ekonomski teoriji s svetovno gospodarsko krizo je leta 2007 neoliberalna teorija doživela velik udarec, saj je kriza pokazala negativne posledice pomanjkanja regulacije tržnih procesov. V ospredje so prišle pomanjkljivosti svetovnega gospodarskega sistema, ki temeljijo na ohranjanju dohodkovne neenakosti in na čim manjši regulaciji gospodarskih aktivnosti multinacionalnih bank in podjetij (Blankenburg & Palma, 2009).

Čeprav ima tudi Stiglitz veliko pripomb o delovanju neoliberalizma in nenehno poudarja njegove pomanjkljivosti ter kritizira mednarodne institucije, ki delujejo v smeri

globaliziranja svetovnega gospodarstva, bom v tem delu poskusil podati kritiko na neoliberalizem. Kritiki menijo, da nikakor ne gre za novo ekonomsko paradigmo, temveč politični program, ki na videz želi usposobiti razvita gospodarstva za medsebojno tekmovanje v pogojih globalizacije. V bistvu pa gre za največji proces prerazdeljevanja bogastva v novejši zgodovini.

Svobodni trg za bolj posodobljene proizvajalce pomeni prosperiteto in napredek. To ne velja v primeru manj tekmovalnih konkurentov in povzroča periodičnih kriz, v katerih manj razviti konkurenti bankrotirajo, veliko število ljudi ostane brez službe in nacionalna blaginja ne napreduje. Take izkušnje dajejo razlog za iskanje državne zaščite s strani majhnih proizvajalcev in nacionalnih proizvajalcev manj razvitih gospodarstev. Majhne proizvajalci vidijo vir tega problema v moči bankirjev, ki ne kreditirajo njihove projekte, dokler kapitalisti iz manj razvitih gospodarstev iščejo tarifno zaščito za nacionalno industrijo. Svobodna trgovina in liberalizacije trgov očitno ustreza le najmočnejšim. Za liberalne ekonomiste pa periodične krize in bankroti predstavljajo le del operativnega delovanja trga oziroma predstavljajo poslovno priložnost za bolj podjetniško naravnane proizvajalce. Tudi Anglija je na vrhuncu ekonomske moči po prvi industrijski revoluciji zagovarjala svobodno trgovino, Nemčija pa se je uspela razviti v gospodarsko velesilo zgolj zaradi striktnega protekcionizma.

Ne preseneča dejstvo, da privatizacija ni uspešna pri reševanju problema porazdeljevanja dohodka: cilj k maksimizaciji dobička sili privatne podjetnike, da bi skušali minimizirati dajatve do države. Sodobni kapitalizem temelji na preprosti analizi: vsak posameznik je zaskrbljen, koliko lahko priskrbi zase.

Po Noamu Chomskyu neoliberalizem ni nič novega, ampak samo trenutna različica borbe, da bi peščica bogatih omejila politične pravice in državljanski vpliv množice. Kot poudarja Chomsky, so države pravzaprav osrednjega pomena za sodobni kapitalistični sistem. Izdatno podpirajo korporacije in se na številnih področjih trudijo pomagati korporativnim interesom. Prav tiste korporacije, ki se veselijo neoliberalne ideologije, so pravzaprav najbolj hinavske: od držav zahtevajo in pričakujejo, da jim bodo dodeljevale davkoplačevalski denar in da bodo zanje ščitile trge pred konkurenco, hkrati pa si skušajo zagotoviti, da jih ne bodo obdavčile, ali ne bodo podpirale neposlovnih interesov, zlasti v korist revnih in delavskega razreda. Vlade so pomembnejše kot kdajkoli prej, vendar imajo pod neoliberalizmom precej manj pravice do ukvarjanja z nekorporativnimi interesi (McChasney, 1999).

SKLEP

Dolgoročno so potrebne korenite strukturne spremembe. Razvite ekonomije bodo lahko obdržale visoko stopnjo zaposlenosti in visoke mezde le na račun tehnološkega ekstra dobička. Proizvodne programe je potrebno tehnološko neprestano izboljševati. Razviti je potrebno inovacijsko kulturo, kot to počnejo Nemci, Norvežani, Danci itd.. Potrebno je zagotoviti vsaj 3,5 % BDP za znanost in šolstvo, povezovanje znanstveno-raziskovalnih institucij z gospodarstvom, razviti je potrebno znanstvene institucije, ki bodo fundamentalna spoznanja pripravljala za implikacijo v gospodarstvu.

Glede na stopnjo razvitosti držav izvoznic v EU, bi ugotovili tudi potrebno stopnjo zaščite delovne sile in narave. Državam, ki tega ne dosegajo, pa bi na izvoz blaga zaračunali diferencialne tarife. Tako bi zaščitili trg EU pred uvozom neoliberalizma, evropski kapital pa bi pokazal več interesa za razvoj Romunije, Bolgarije, Hrvaške itd. Seveda je to mogoče le, če bi zainteresirali tudi STO, MDS in Svetovno banko za razvoj. Zaenkrat imajo v teh institucijah globoko prevlado neoliberalisti. Glede na to, pa so azijski tigri prisilili že tudi ZDA v protekcionizem, saj se raje zatekajo v bilateralna trgovinska pogajanja, kjer lahko lažje uveljavijo svojo voljo.

Tako velika strukturna sprememba zahteva širok družbeni konsenz. Zahteva zvezo sindikatov, držav in »zavednega nacionalnega kapitala«.

Brez osveščene države in ustrezne politične filozofije, reorganizacija družbe ni mogoča, saj prihaja iz paradigme, ki nasprotuje neoliberalizmu in podjetništvu. Če se ni čuditi podjetnikom, ki iz vsake družbene krize potegnejo dokaz za prevelike družbene stroške in stroške dela, saj kaj več ne vidijo, pa je toliko bolj čudno, da za njimi nereflektirano to ponavljata znanost in politična praksa. Časi "*laissez faire*" so že davno mimo. Že zelo dolgo pa je v razvoju ekonomske doktrine jasno, da interesi podjetnikov niso neposredno družbeni interesi.

Nahajamo se na križišču, ko je treba prepoznati napake in probleme, ki so nastale v preteklosti in nadaljevati naprej po fundamentalno spremenjene poti.

LITERATURA IN VIRI

1. Beer, A., Haughton, G., & Maude, A. (2003). *Developing locally: an international comparison of local and regional economic development*. London: The Policy Press.
2. Blankenburg, S., & Palma, J. G. (2009). The Revenge of the Markets on the Rentiers. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), 829-869.
3. Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Friedman, M., & Schwartz, A. (1963). *A Monetary History of the United States, 1867-1960*. Princeton: Princeton University Press.
5. Kovač, B. (2000). Nekateri vidiki politično ekonomske analize sodobne vloge države in trga v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 37(3), 509-525.
6. McChasney, W. R. (1999, 1. april). Noam Chomsky and the Struggle Against Neoliberalism. *E-revir*. Najdeno 15. novembra 2011 na spletnem naslovu <http://www.chomsky.info/onchomsky/19990401.htm>
7. Nobel Prize. (2002). Joseph E. Stiglitz - Autobiography. Najdeno 10. septembra 2011 na spletnem naslovu http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2001/stiglitz-autobio.html
8. Rothschild, M. & Stiglitz, J. (1976). Equilibrium in competitive insurance markets: An Essay on the Economics of Imperfect Information. *Quarterly Journal of Economics*, 90(4), str. 629-649.
9. Singh, M. (2009, 14. januar). The 2007-8 Financial Crisis in Review. *Investopedia*. Najdeno 20. januarja 2012 na spletnem naslovu <http://www.investopedia.com/articles/economics/09/financial-crisis-review.asp?partner=aol-d>
10. Stiglitz, J. (1984). Price Rigidities and Market Structure. *American Economic Review*, 74(2), 350-355.
11. Stiglitz, J. (2002). *Globalisation and Its Discontents*. New York: W.W. Norton & Company.
12. Stiglitz, J. (2003). Globalization and the economic role of the state in the new millennium. *Industrial and Corporate Change*, 12(1), 3-26.
13. Stiglitz, J. (2007, 13. november). Financial Hypocrisy. *Project Syndicate*. Najdeno 11. septembra 2011 na spletnem naslovu <http://www.project-syndicate.org/commentary/financial-hypocrisy>
14. Stiglitz, J. (2009, julij). Wall Street's Toxic Message. *Vanity Fair*. Najdeno na 22. septembra 2011 na spletnem naslovu <http://www.vanityfair.com/politics/features/2009/07/third-world-debt200907>
15. Stiglitz, J. (2010a). *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. (1th ed.). New York: W. W. Norton & Company.

16. Stiglitz, J. (2010b, 6. januar). Overcoming the Copenhagen Failure. *Project Syndicate*. Najdeno na 15. oktobra 2011 na spletnem naslovu <http://www.project-syndicate.org/commentary/overcoming-the-copenhagen-failure>
17. Stiglitz, J. (2010c, 4. december). Build strong rules for finance system. *Politico*. Najdeno na 19. decembra 2011 na spletnem naslovu <http://www.politico.com/news/stories/0410/35636.html>
18. Stiglitz, J., & Murray Weiss A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *American Economic Review*, 71(3), str. 393-410.
19. Stiglitz, J., & Edlin, S., A. (1995). Discouraging Rivals: Managerial Rent-Seeking and Economic Inefficiencies. *American Economic Review*, 85(5), 1301-1312.
20. Sušjan, A. (2006). *Uvod v zgodovino ekonomske misli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
21. US Government Spending. (2011). US Government Spending As Percent Of GDP. Najdeno 20. decembra 2011 na spletnem naslovu http://www.usgovernmentpending.com/us_20th_century_chart.html